

УДК 947.6 (1926 – 1939 гг.) (043)

**АГРАРНЫЯ ПЕРАУТВАРЭННІ Ў ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ
Ў 1926 – 1939 ГГ.**

С.М. Грэсь

Тэхналагічны каледж УА “Гродзенскі дзяржаўны
універсітэт імя Янкі Купалы”
г. Гродна, Рэспубліка Беларусь

Ключавыя словы: аграрныя рэформы, камасацыя, парцэляцыя, санацыя, хутарызацыя, асадніцтва, сейм, сенат.

У дадзенай рабоце разглядаюцца агульныя напрамкі асноўных аграрных рэформ, якія праводзіліся на заходнебеларускіх землях II Рэчы Паспалітай у 1926-1939 гг., этапы іх рэалізацыі, падаюцца агульныя вынікі.

Дадзены перыяд у айчынай гістарыяграфіі разгледжаны недастаткова поўна таму неабходнасьць у распрацоўцы дадзенай праблематыкі відавочна.

Матэрыялы могуць быць выкарыстаны пры падрыхтоўцы абагульняючых навуковых прац, спецыялізаваных курсаў па гісторыі Беларусі ў школах і ВНУ.

Key words: agrarian reforms, comassation, percelling, sanation, farmsteading, servitude, settlement, senate, seym.

This work touches upon general trends of basic main agricultural reforms which were held on west belorussian lands of the II Rzecz Pospolita in 1926-1939, stages of its realization, general results are given here.

Defined period is not sufficiently studied in belorussian history ag graph that's why nessecify fo study this problem is clear enough.

The materials can be applied of the thesis can be used in preparation of works, specialized courses on history of Belarus in schools and institutes.

Асадніцтва. Значнымі заканадаўчымі дакументамі, прынятымі ў гэты час, былі акты ад 18 і 28 жніўня 1926 г. Першы з іх удакладняў працэс камасацыі, другі – выкананне зямельнай рэформы [1, с. 43]. Гэтыя заканадаўчыя акты прымаліся як дапаўненні да папярэдніх законаў і насілі яўна выражаны прапагандысцкі характар. Аднак ні адзін з іх не даваў гарантыі на атрыманне зямлі людзям, якія працавалі на ёй. Апошнім законам хіена-пястаўскага перыяду можна назваць закон ад 28 снежня 1926 года.

Адным з метадаў рашэння гэтых задач з’яўлялася скарачэнне памераў ваеннага асадніцтва і “адкрыццё парцэляцыі для заможных сялян”. Так 23 – 25 мая 1933 г. былі прыняты дадатковыя ўмовы ў закон 1920 г. аб правядзенні палітыкі асадніцтва на заходнебеларускіх тэрыторыях [3, с. 9]. Гэты закон надаваў больш шырокія правы цывільным асаднікам у палітычным і эканамічным жыцці заходнебеларускага рэгіёна. У той жа час дадзены заканадаўчы акт гарантаваў правядзенне на карысць ваенных асаднікаў хутарызацыі і ліквідацыі сервітутаў. Менавіта 15 артыкул дадзенага дакумента надаваў правы статус і агаворваў месца цывільнага асадніцтва ў

польскім грамадстве. З гэтага часу і да канца існавання Рэчы Паспалітай цывільныя асаднікі з'яўляліся асноўнымі суб'ектамі зямельнай рэформы ў дзяржаве.

На бясплатныя асады ў 1933 г. высялялі тых цывільных асаднікаў, якія ў першыя гады каланізацыі былі прызначаны для бясплатнага надзялення польскіх вайскоўцаў зямлёй. У гэтай групе былі добраахвотнікі войска, якія не выслужылі патрэбны час, а таксама сем'і забітых салдат польскай арміі. У Навагрудскім ваяводстве было паселена 107 такіх асаднікаў, з іх 105 атрымалі новыя асады бо былі з ліку добраахвотнікаў, 2 – з сем'яў загінуўшых [4, с. 99].

Распараджэнне Міністэрства зямельных рэформ ад 24 мая 1933 года рэгулявала прававы статус цывільнага асадніцтва пры дзяржаўнай парцэляцыі і выплаты працэнтаў па крэдытах банка. Саюз асаднікаў лічыў стаўку 5 % па крэдыту вельмі высокай і немагчымай для аплаты цывільнымі асаднікамі. Такім чынам, з самага пачатку цывільныя асаднікі былі пастаўлены ў няроўныя ўмовы з ваеннымі. Далейшае размежаванне працягвалася, што выражалася ў незадавальненні дзеяннямі ўрада. Акрамя таго, паміж цывільнымі і ваеннымі асаднікамі амаль не было ніякіх кантактаў.

На мясцовым узроўні пачала складвацца апазіцыя з ліку цывільных асаднікаў і заможных сялян. Першыя лічылі, што ваенныя каланісты амаль поўнасцю страцілі свой уплыў на беларускія землі і аказаліся адхіленымі ад кіруючага становішча ў гаспадарчым жыцці. З прычыны таго, што шмат асаднікаў здавалі свае землі ў арэнду, казна Польшчы не далічвалася грошаў і па крэдытах. Акрамя таго, цывільныя асаднікі былі пастаўлены ў няроўныя ўмовы з ваеннымі. Так, для іх існавалі больш высокія цэны на зямлю, і яны не маглі карыстацца шэрагам льгот. Першапачатковая стаўка толькі на палітыку ваеннага асадніцтва як адзіна правільную была памылковай. Асаднікі з цэнтральных ваяводстваў Польшчы не маглі па сваім менталітэце і развіццю зліцца з мясцовым насельніцтвам. Гэта пацвярджае і В. Вітас. У сваёй кнізе ён піша : “...Асаднікі з цэнтральных ваяводстваў, а таксама ваенныя асаднікі па сваёй манеры паводзін выклікалі у мясцовых жыхароў жаданне да барацьбы.” [5, с. 18].

Аб інтэнсіфікацыі цывільнага асадніцтва сведчыць той факт, што за перыяд з 1926 па 1929 гады цывільным асаднікам было выдзелена зямлі амаль у 2 разы больш, чым вайсковым. Калі да 1925 г. цывільныя асаднікі складалі па ўсіх заходнебеларускіх паветах каля 3 тысяч [6, с. 26], то пасля перавароту Ю Пілсудскага колькасны склад гэтай групы асаднікаў павялічыўся больш як у 5 разоў і склаў на пачатак 1931 г. каля 15 тыс. чалавек [6, с. 32]. Менавіта ў гэты перыяд ура-

давья колы Польшчы зразумелі, што стаўка на цывільнае аснадніцтва можа вельмі хутка сябе апраўдаць. Аднак яны павінны былі выконваць тыя самыя задачы і мэты, што і ваенныя аснаднікі. Гэта зразумела, першыя цывільныя аснаднікі паходзілі з ліку чыноўнікаў цэнтральных ваяводстваў. Толькі з канца 1928 г. пачалі раздаваць землі і мясцоваму каталіцкаму сялянству.

Кандыдаты на аснадніцтва павінны былі, згодна з распараджэннем ад 24 мая 1933 года, першапачаткова выплаціць задатак у памеры:

5 % прадажнага кошту – для беззямельных гаспадарак;

15 % прадажнага кошту – для ўзорных гаспадарак;

25 % кошту – для прамыслоўцаў;

10 % кошту – іншыя катэгорыі [7, с. 15].

Толькі пасля гэтага акруговыя зямельныя камітэты выдавалі права ўласнасці на зямлю. Банкаўскі праэнт складаў 12 % ад 100 злотых і пагашаўся на працягу 41 года [7, с. 16]. Аднак дадзеныя ўмовы не былі агульнымі для ўсіх цывільных аснаднікаў. Так, некаторым з іх крэдыт даваўся на 38 гадоў, а калі аснаднік здолее даказаць, што яго гаспадарка панесла страты ў выніку неўраджайнасці, хваробы аснадніка, тэрмін крэдыту павялічваўся на пяць гадоў.

Другая катэгорыя аснаднікаў падпарадкоўвалася распараджэнням ад 25 мая 1933 года, якія прадугледжвалі выданне права ўласнасці без выплаты задатку ў такой высокай стаўцы, як першай катэгорыі. За эксплуатацыю зямельнага ўчастка ад часу яго атрымання да выдання права ўласнасці гэтыя аснаднікі павінны былі плаціць 2 % ад 100 злотых за год карыстання. Астатняя сума выплачвалася так, як і іншымі, у памеры 5 злотых ад 100 за год [7, с. 16-17]. Для гэтай групы землеўладальнікаў распараджэнне прадугледжвала абавязковае прававое ўрэгуляванне права ўласнасці. Кошт зямлі для гэтай групы разлічваўся на аснове цэн 1929 – 1933 гадоў, якія былі значна ніжэйшымі, чым перадкрызісныя [7, с. 17].

Да трэцяй групы цывільных аснаднікаў адносіліся тыя, хто атрымаў права ўласнасці да 20 верасня 1932 года і на працягу 14 дзён склаў скаргі з прычыны высокага кошту зямлі. У адносінах да іх прымяняліся распараджэнні ад 25 мая 1933 года. Тыя ж аснаднікі, якія атрымалі ўчасткі да гэтага часу, але не мелі дакументаў на права ўласнасці, павінны былі падаць дакументы на перагляд кошту зямлі. Ён мог быць зменены ў бок павышэння або паніжэння. Калі цана зямлі павышалася або заставалася такой самай, то змяняліся іншыя ўмовы, напрыклад, працэнты па аплаце крэдыту. Усе справы гэтай групы аснаднікаў разглядаліся ў акруговых камісіях [7, с. 17-18].

Да чацвёртай групы цывільных аснаднікаў адносіліся тыя, хто

пасля атрымання дакументаў на права ўласнасці не напісаў скаргі па прычыне высокай цаны зямлі. Усе яны знаходзіліся ў значна горшых умовах, чым іх суседзі, якія склалі такія скаргі. У распараджэнні ад 24 мая 1933 года ў артыкуле 15 гаворылася: “... У выпадках, калі выдадзены дакументы на права ўласнасці, кошт распарцэляванай зямлі ў адным і тым жа маэнтку, выдадзенай у той жа год, па просьбе асадніка, можа быць зменшаны пры ўмове, калі даўжнік зможа даказаць цяжкасць свайго матэрыяльнага становішча” [7, с. 18-19]. Аднак, па словах былога міністра зямельных рэформ В. Станевіча, гэты артыкул не прымяняўся ў адносінах да цывільных асаднікаў аж да 24 мая 1933 года [7, с. 20].

Адным з відаў асадніцтва была спецыяльная каланізацыя гарадоў, якая прадугледжвала выдзяленне дзяржавай участкаў, якія былі прызначаны для рассялення кіраўнікоў адміністрацыі і рамеснікаў, якія перасяліліся на заходнебеларускія землі з цэнтральных рэгіёнаў Польшчы. Такі від асадніцтва пачаўся ў 1924 г., а ў 1927 г. дасягнуў найвышэйшага ўздыму. Да пачатку 1932 г. у гарадах Навагрудскага ваяводства з’явілася 502 польскія калоніі. Найбольшая колькасць гарадскіх калоній была ўтворана ў Валожынскім, Слонімскаім, Баранавіцкім паветах. Сярэдняя плошча такіх асад складала 1,15 га.

Парцэляцыя, камасацыя і хутарызацыя. Парцэляцыя на землях Заходняй Беларусі пачалася 10 ліпеня 1919 г. У гэты дзень сейм прыняў законы аб аграрнай рэформе. Па дакументах адной з напрамкаў рэформ з’яўлялася парцэляцыя зямель. У Заходняй Беларусі прымусоваму выкупу падлягалі гаспадаркі з плошчай звыш 400 га, аднак гэта не тычылася гаспадарак рамеснага тыпу, уладальнікі якіх маглі захаваць ранейшыя плошчы. На аснове законаў павінны былі быць прыняты меры па пачатку рэформ на месцах.

За 1921 – 1925 гг. у Заходняй Беларусі, па падліках А. А. Сарокіна, было распарцэлявана 262 224 га зямлі [10, с. 104]. Парцэляцыя ажыццяўлялася па трох напрамках – дзяржаўнай, прыватнай і праз дзяржаўны сялянскі банк. Дзяржава парцэлявала землі з дзяржаўнага зямельнага фонду, які складаўся з зямель, якія раней належалі дзяржаве, і зямель, гаспадары якіх знаходзіліся па-за межамі краіны і не далі аб сабе звестак да 1 красавіка 1921 года. Гэта былі ў асноўным землі бежанцаў, якія не змаглі вярнуцца да ўстаноўленага законам тэрміну. Па прыватнай лініі парцэляваліся так званыя грамадскія землі, у асноўным сервітутныя, якія перайшлі ў распараджэнне мясцовых зямельных органаў у выніку ліквідацыі сервітутаў. Па такой жа самай схеме парцэляваліся землі памешчыкаў, якія перавышалі нормы, устаноўленыя законам ад 15 ліпеня 1920 г. Аднак усе віды парцэляцыі

служылі адной мэце: умацаваць сярэдняе звязно землеўладальнікаў.

Нагледзячы на тое, што законам прадугледжвалася распарцэляваць у Польшчы па 200 тыс. га зямлі ў сярэднім у год, гэтай працэдуры падвяргалася не больш за 52 тыс. га зямлі, з іх 25 тыс. дзяржаўных і 27 тыс. прыватных і грамадскіх. Усяго за 1921 – 1925 г. на землях Заходняй Беларусі было распарцэлявана 127 409 га дзяржаўных і 134 815 га прыватнаўласніцкіх і грамадскіх зямель [14, с. 104].

Яшчэ адным накірункам аграрнай палітыкі польскіх улад, якая актыўна праводзілася на заходнебеларускіх землях, была камасацыя. Камасацыя – ліквідацыя цераспалосіцы шляхам звядзення сялянскіх зямель у адзін участак з наступным выхадам на хутары. У законе 1925 г. “Пра парцэляцыю, камасацыю і асадніцтва” вызначалася колькасць зямлі, якую памешчыкі павінны былі прадаць сялянам у Заходняй Беларусі і была роўна 26 га [196, с. 54]. Актыўнае правядзенне камасацыі пачалося ў гады эканамічнага крызіса. У 1926-1930 гадах было прададзена 968,3 тыс. га зямлі, прычым звыш 860 тыс. га выкупілі заможныя сяляне і асаднікі [13, с. 35].

Хутарызацыя вёскі падразумявала выдзяленне зямельных надзелаў і перасяленне на іх сялян. Яна насіла не толькі эканамічны, але і палітычны характар: імкнулася скасаваць шматвекавы ўклад жыцця сялян. Але планы правядзення хутарызацыі не ўлічвалі многіх аспектаў сялянскіх гаспадарак.

Пры правядзенні хутарызацыі не былі ўлічаны і элементарныя правілы планіроўкі, разбіўкі на хутары. У асноўным незадаволенасць сялян была выклікана тым, што яны атрымлівалі хутары далёка ад вёсак, глеба не была аднолькавай. Вельмі часта ў сваіх скаргах яны ўказвалі на непрыгоднасць зямлі для выкарыстання. Так, Ян Андросік быў незадаволены тым, што атрымаў зямлю з кустоўем, а лугі размешчаны на адлегласці 8 км. Дзямід Андросік скардзіўся на вельмі высокі кошт сенажаці і далёкую аддаленасць ад хутара ва ўрочышчы “Асоўск”. Аднак усе гэтыя скаргі засталіся без разгляду. У лісце-адказе было толькі адзначана, што трэба працаваць, а не пісаць скаргі [12, с. 28].

Незадаволенасць хутаран выклікалі і тыя абставіны, што для хутарызацыі не былі прадугледжаны надзелы, якія належалі вёскам. У сваіх скаргах хутаране вёскі Забалаць Палесскага ваяводства Малечскай гміны Ян Драгун, Марыя Ануфрыюк і іншыя (усяго 20 под пісаў) прапаноўвалі выкарыстоўваць 250 дзесяцін зямлі, якая належалі жыхарам вёскі Забалаць. Вялікай праблемай было і выдзяленне хутароў. Вельмі часта хутар размяшчаўся так далёка, што селянін не мог дабрацца да сваёй зямлі. Так, Марыя Карпава не магла дабрацца да свайго

выпасу, Дзяміду Андросіку быў выдзелены 1 га выгану, але ў трох частках, якія знаходзіліся далёка адна ад другой, і да дзвюх з іх не было падыходаў [12, с. 28].

Зямельная рэформа была скіравана на ліквідацыю рэшткаў феадалізму, на паскарэнне развіцця таварна-грашовых адносін у сельскай гаспадарцы і насіла прагрэсіўны характар. Адначасова яна садзейнічала яшчэ большаму сацыяльнаму размежаванню заходнебеларускай вёскі, умацаванню акупацыйнай палітыкі польскіх улад. Як і напярэдадні пачатку рэформ праблема землекарыстання і землеўладання засталася.

Літаратура

1. Bujak, F. Uwagi krytyczne o naszej reformie / F. Bujak. – Warszawa – 1921.
2. Dziennik ustaw RP, № 10, poz. 65; Dziennik ustaw RP, № 32, poz. 239.
3. Rocznik ziem wschodnich. - Warszawa.- 1939.
4. Rocznik statystyczny spółdzielni rolniczych za 1925 rok. – Warszawa. – 1926.
5. Spis miast Państwa Polskiego. – Warszawa. – 1933.
6. Sprawozdanie o działalności związku osadników. – Warszawa. – 1933.
7. Statystyka rolnicza za 1931/1932 rok. – Warszawa. – 1933.
8. Ustawa o wykonaniu reformy rolnej.– Warszawa – 1928.
9. Witos, W. Wybór pism i mów / W. Witos. – Lwów. Dom Książki Polskiej, 1939 – 56 s.
10. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці. Фонд 1, Воп. 6, Спр. 1985 Планы прац па хутарызацыі зямель Палесскага ваяводства на 1934-1935 гг.
11. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці. Фонд 1, Воп. 6, Спр. 1998 Планы прац па хутарызацыі зямель Палесскага ваяводства на 1936-1937 гг.
12. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці. Фонд 60, Воп. 1, Спр. 1130 Справаздача аб ліквідацыі сервітутаў і правядзенні хутарызацыі зямель на тэрыторыі Палесскага акружнага зямельнага упраўлення за 1930 г.
13. Зялінскі, П.І. Аграрная рэформа ў Заходняй Беларусі (1921 – 1939 гг.) / П.І. Зялінскі // Праблемы ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР: Гісторыя і сучаснасць: Матэрыялы Міжнар. навук. – тэарэт. канф., 17 – 18 верасня 1999 г., Мінск / Адк. рэд. П.І. Брыгадзін, У.Ф. Лядысеў. – Мн.: БДУ, 2000. – С. 24 – 30.
14. Мацко, А.Н. Революционная борьба трудящихся Польши и Западной Белоруссии против гнёта буржуазии и помещиков (1918 – 1939 гг.) / А.Н. Мацко. – Минск: Беларусь, 1972. – 336 с.
15. Сорокин, А.А. Аграрный вопрос в Западной Белоруссии (1920 – 1939 г.) / А.А. Сорокин. – Минск: Наука и техника, 1968 – 200 с.